

ստացան պարզապէս հակադրական արդշտական բնաւորութիւն: Չբաւականալով, առաջօրայ պէս, դանազան պահանջներ անելով դարձեալ կազմը փոփոխելու մասին, ուսանողական շարժումները դեկտեմբեր, ինչպէս պարզական հաստատութիւնները պատերի մէջ՝ չլրացաւ արտաւժնորմ արտասանած ճառերի, այնպէս և բազմաթիւ գաղտնի կոչերի ու յայտարարութիւնները մէջ փորձում էին ուսանող երիտասարդութեանը գրաւել դէպք ընդհանրական շարժման ճանապարհը, բացարձակապէս յայտարարելով թէ անհրաժեշտ է փոխել գոյութիւն ունեցող կառավարչական ձևը: Ընդ սմին, զգալով որ ուսանող երիտասարդութիւնն անզոր է այդպիսի ձգտումներն իրագործել, այդ շարժման դեկտեմբեր, սերտ յարաբերութիւններ հաստատելով գոյութիւն ունեցող յեղափոխական խմբերի ու շրջանակների հետ, միևնույն ոգով օճեալի պրոպագանդա էին անում հասարակութեան և մեծ քաղաքների բանուորների մէջ, ինչպէս բեռնացի, այնպէս և ոճրալի հրատարակութիւնները տարածելով: Իրենց ձգտումները յայտնելու ամենամեթաւոր ձևերից մէկն ազդեցութիւններն ընդունում էին փողոցային ցոյցեր սարքելու, որպիսի փորձեր և արտեցնել գանազան քաղաքներում: Փողոցային այդպիսի մի ցոյց Մոսկուայում սարքելու համար ընտրուած էր օդին արտաւայ փետրուարի 9-ը: Տեղական իշխանութիւնն կարգադրութեամբ, որն այդ մասին տեղեկութիւններ էր ստացել, ձեռնարկուած էին մինչև յիշեալ օրը 47 հոգի, զբաղելով իրեն և իր մտադրուած ցոյցի կազմակերպութեան ամենաանհաճուելի դրոշմներն ու դեկտեմբեր, որոնք մշակել էին, ի միջի այլոց, նաև մանրամասն ծրագիր գաղտնի ժողովներից մէկում: Սակայն բանից երևաց, որ այս միջոցը, որն անտարակոյս ազդեցութիւն ունեցաւ յետագայ անկարգութիւնների ու ժողովների վրայ, բաւական չէր այդ անկարգութիւնները առաջը կատարելապէս առնելու, որովհետև

տաքը տարուայ բան է: Մի անգամ, միտս է, գարնան գիշեր էր, նստած եմ—ես, գրեւոր Դանիէլը, այն օր Գորուտի հետ էր կառուել, և ծերունի նստել, և միտ բոլորը, ու Ռազդան, Դանիէլի աղիւնը: Դու և ես իմ նստակայան գիտես: Հօրեր մալաք է: Բայց Ռազդանի կարելի չէր նրա հետ համեմատել—մեր տեղ նստակայան նրան՝ այդ Ռազդանի խօսքով նկարագրել կարող էի: Դուք նրա գեղեցիկութիւնը կարելի էր չուրթակով ասել, միայն, բայց այդ էլ նա կարող է ասել, ով որ չուրթակը իւր սրտի նման ճանաչում է: Ընտր ջանիլ սրտեր քամեց նա, օհօ, շատ: Մտաւայում մի ծեր, քաղաքային մաքնատ տեսու նրան ու սառեց միաց: 2ին կանգնեցրած ստիկ էր անում ու դողում, հէնց գիտեսնա տեսելի մէջ ինչ: Զարմանալի գեղեցիկ մարդ էր. մուշտակը (ժուպան) ոսկեկար, սուրը կողքից քաշ արած, ձին որ մի քիչ ուսքը չէր արտաբերում պարզում էր, հէնց գիտեսնա փայլակ լինի... սող թուրը թանկագին քարերի մէջ կորած էր, իսկ գլխարկի կապոյտ թաւիշը կարծես երկնից կտոր լինէր—մեծ գոսպոյայր էր Մարի արու, մտիկ արու ու ասաց Ռազդային.—«Հէյ, արի մէկ համարելի, մի քանի օսկի կըտամ: Ռազդան միայն երեքը շուռ տուաւ:—«Ներքին, եթէ վերաւորեցի բեզ, գտնէ մի քաղցր աչք ձգելը վրաս»,—ասաց ծերունի մաքնատը իսկայն կտորուած ու քակը գցեց նրա ռաների տակ—մեծ քանկ էր, եղբայր: Իսկ Ռազդան որպէս թէ անակնկալ կերպով քանկը օտքով հրեց, ձգեց ցնիլի մէջ: —«Հէ, աղիւնի եմ ասում հա»,—հառաչեց մաքնատն ու ձին մտաւկեց—միայն ամպի նման թող բարձրացաւ: Գիտէ միւս օրը նորից եկաւ:—Ով է

փետրուարի 9 ին Մոսկուայի համալսարանում, որը կեդրոն էր ընտրուած մտադրուած ցոյցի համար, տեղի ունեցաւ այն անցքը, որ յիշուած է լուսաւորութեան միջնորդի 1902 թ. փետրուարի 14 ի №1 հրամանի մէջ: Այնուհետև օդին տարուայ փետրուարի 15 ի կոչով Մոսկուայի տեխնիքական դպրոցի ուսանողները մի խումբ, որն ինքն իրեն անուանում էր այդ դպրոցի՝ «գործադիր կոմիտէ», գիտէ էր ամենքին, ով ցանկանում էր բողոք յայտնել, որ փետրուարի 17-ին, օրուայ ժամը 2-ին, հաւաքուեն Պուշկինի արձանի մօտ փողոցային ցոյցեր սարքելու համար: Նշանակուած օրը յիշեալ տեղը հաւաքուել էին այդ դպրոցի մի քանի ուսանողներ և խմբակներով սկսել էին խորհրդակցել թափօրը սկսելու մասին: Հէնց որ նրանք փորձ արեցին ցոյցեր անելով առաջ շարժուել բուլվարով դէպի Նիկիտեան դրունքը, իսկայն շրջապատուեցին ոստիկանութեամբ, ընդ սմին բռնուեցին 11 հոգի, որոնց մօտ դրօշակ գտնուեցաւ ոճրալի մակագրութեամբ: Այդ անկարգութիւններին մասնակցող անձերի յանցաւորութեան խնդրը ընդունուելիս ի նկատի էին առնուած ինչպէս յիշեալ անցքերի բնաւորութիւնը, այնպէս և այն, որ անհրաժեշտ էր գլխաւոր յանցաւորների շրջապատող միջավայրի վրայ ունենալիք յետագայ ազդեցութեան առաջն առնելու համար այնպիսի պայմանների մէջ դնել նրանց, որ այլ ու հնարաւորութիւն չունենային յեղափոխական գործունէութիւն ցոյց տալու: Այս նկատումներով որոշուեց բոլոր յանցաւորներին դնել ոստիկանութեան վերահսկողութեան տակ Գայսերութեան զանազան հետաւոր տեղերում աւելի կամ պակաս երկարատեւ ժամանակամիջոցներով: Այս որոշումը թագաւոր Գայսերին դեկտեմբեր, 1902 թ. 10-ին, թագաւոր Գայսերը բարեհաճեց ամենաողորմածաբար հրամայել, որ Իսկուտսկի ընդհանուր-նահանգապետութեան սահմաններն ուղարկուին նրա հայրը,—անհեղ ձայնով որոտաց նա ջոկի մէջ: Դանիէլն առաջ անցաւ: —«Աղիւնը ծախել ինչ, ինչ ուղես կըտամ:—Իսկ Դանիէլն ինչ ասէ լաւ:—Այդ միայն պահելն են, որ իրենց խողից սկսած մինչև խողից ամեն բան ծախում են, իսկ ես Գորուտի հետ եմ կուռել: Եկէ՛ք ձեր աղիւնի ինչ կնութեան տուէ՛ք: Ունեցած-չունեցածս կէս կանեմ, ձեզ կըտամ. ես շատ հարուստ եմ: Մարդն այլուում է և, ոնց որ արտաբեր քամու առաջ, թամբի վրայ օրորում: Մենք մտքի մէջ ընկանք: —«Էէ, խօսիլ, աղիւնի,—թիւ տակ ասաց Դանիէլը: —«Եթէ արծիւն իւր կամքով ազաւել բուռն մտնի, ինչ կըլռանայ»,—հարցրեց մեզ Ռազդան: Դանիէլը ծիծաղեց, մենք էլ ամենքս նրա հետ: —«Աղիւն, աղիւն: Լսեցիք, գոսպոյայր, Բանը գլուխ չի գալիս: Աղաւնի փնտրել—նրանք աւելի խօսքի եկող են: Եւ մենք մեր ճանապարհը շարունակեցինք: «Իսկ մեր գոսպոյայրը գլխարկը հանեց, գետնին խփեց ու ձիւն պոկելը շուռ տալով արշաւեց: Գնաց, այնպէս որ գետնին զողողողաց: Այլ թէ ինչ աղիւն էր Ռազդան, բազէս: (Գրաւորութիւն)

գլխաւոր յանցաւորները միայն, իսկ միւս մասնակցներն ենթադրուին բանաւորութեան 3 ից, մինչև 6 ամիս ժամանակով: Վերագրեալին համապատասխան, ներքին գործերի միջնորդը օդին մարտի 7-ին հաստատեց պետութեան պահպանման կանոնադրութեան 34-րդ յօդուածի հիման վրայ կազմուած և Մոսկուայում փետրուարի 9-ին ու 17-ին տեղի ունեցած անկարգութիւններին մասնակցող 682 հոգու գործը ընտրող առանձին յանձնաժողովի օրագիրը, որով քաղաքական կողմից անբարեխոյս ճանաչուած, ցոյցեր նախապատրաստող և այդ ցոյցերին գիտակցաբար մասնակցող անձերը, թուով 95 հոգի, ուղարկուում են Իրկուտսկի ընդհանուր-նահանգապետութեան սահմանները, որտեղ ոստիկանութեան վերահսկողութեան տակ կառնուեն 2-ից մինչև 5 տարի ժամանակով: 567 հոգի ենթարկուում են բանտարկութեան 3-ից մինչև 6 ամիս ժամանակով և 6 հոգի ենթարկուում են ոստիկանութեան հսկողութեան 1 տարի ժամանակով իրենց ծնողների կամ ազգականների ընկալալու: 14 հոգու վերաբերմամբ գործը դադարեցրած է: Ըստ դպրոցների այդ անձերը բաժանուած են հետեւեալ կերպով. ուսանողներ Մոսկուայի համալսարանի—537, Մոսկուայի տեխնիքական դպրոցի—32, Մոսկուայի գիւղատնտեսական ինստիտուտի—13, Մոսկուայի ինժեներային դպրոցի—3, Լազարեան ճեմարանի—1, մեծիկոյ ինստիտուտի—7, ուսանողներին զանազան կուրսերի—55, պանազան տղամարդիկ և կանայք—34: Բանտարկութեան դատաւարտուած անձերի բանտարկութեան գլխաւոր տեղը նշանակուած է Երկաւորիսկի ժամանակաւոր բանտը: ԲՈՒՆԻՎՈՆ Թիֆլիսի նահանգապետ քաղաքային գործերի տեսան իւր վերջին նիստում հաստատեց Թիֆլիսի քաղաքային խորհրդի որոշումը օրով 70 հազար ռ. փոխառութիւն պիտի անուի հրէջ խմբի համար յատուկ շէնք կառուցանելու: Հաստատեց նմանապէս նոյն քաղաքային խորհրդի մարտի 11 ի որոշումը, օրով 20 հազար ռ. է յատկացում մասցու տաւար գնելու և մօի խանութ բանաւոր համար: —Երկրագործութեան և պետական կալուածների միջնորդութիւնը Կովկասի գիւղատնտեսական ընկերութեան առաջարկել է հիմնել ընկերութեան կից գիւղատնտեսական տեղեկատու-կուրսի տնտեսական բիւրօ, որի ծրագիրն ուղարկել է ընդ նմին: Այդ ծրագիրը կընդունուի ընկերութեան առաջիկայ նիստում: —Նորին մեծիկոյն պարսից շահը նուրբել է 5 000 ռ. Զամախու արկածախնների օգտին: —Պարսկաստանի մեծ վեզիրը Թիֆլիսի պարսից ընդհանուր-հրապատուին հարորդել է այն ուղեգիրը, որով նորին մեծիկոյն Մուղաֆֆեր Էդրիս շահը երկրորդ անգամ պիտի ուղևորուի Երուսաղէմ, Ըստ այդ օղեգրի, շահը Թիֆլիսից կըմեկնի ապրիլի 7-ին (մարտի 25-ին) և Թիֆլիսից կըմեկնի Կոնստանդնուպոլիս: Իսկ 9-ին կըմեկնի Բագու: Բագուից կըմեկնի մայիսի 12 ին, իսկ 15-ին անցնելով Կոնստանդնուպոլիս շահը կըմեկնի Կովկասի Կարակով: Վերաւայում շահը կանգ չի առնի և մայիսի 18 ին կըմեկնի Վանստիկ, յետոյ կուրսորուի հոս, որտեղ կըմեկնի մինչև մայիսի 25 ը: հոսմից կուրսորուի Բերլին, որ կըմեկնի մայիսի 29-ին: Բերլինից յունիսի 2 ին կըմեկնի Կոնստանդնուպոլիս: Իսկ 13-ը և ապա կըմեկնի Լոնդոն, որտեղ կըմեկնի յունիսի 14-ից մինչև 20-ը: Լոնդոնից կանցնել Գարսաթը, որտեղ կըմեկնի մինչև օգոստոսի 9-ը և այնտեղից

այնուհետև կըլեւադառնայ իւր երկիրը Թիֆլիսի վրայով: —Պետերբուրգի քաղաքային խորհրդին առաջարկուած է 25,000 ռ. յատկացնել քաղաքի գումարներից Զամախու երկրաշարժից վնասուածների օգտին: —Մարտի 17-ին Թիֆլիսի կրակից փոխադարձ ապահովութեան ընկերութեան ընդհանուր ժողովին, 1901 թ. տարեկան հաշիւը և 1902 թ. ծախքի հաշիւը հաստատուեց յետոյ, տեղի ունեցաւ ընկերութեան մէջ ծառայողների ընտրութիւնը: Վարչութեան անդամ վերընտրուեց ինժեներ Բարսեղ Կանդուրաւանը, նրան կանդիտատ Տէր-Միքայէլեան: Վերահսկող մասնագործի անդամ ընտրուեց Մարկոզով, արխիդիկտոր՝ Սարգիսեան, վերաբնիլ յանձնաժողովի անդամ ընտրուեցան Դամազեան և Գ. Թաժմաշեան: Այդ ժողովում որոշուեց վարչութեան անդամների ռոճիկն աւելացնել 350 րոբլով: —Գրեգորի մարտի 16-ից «Փառքի տաճար»-ում բացուած է Գ. Բաշիշեանի նկարահանուած: Ցուցահանուած են մեր տաղանդաւոր նկարչի բաւական շատ նոր նկարներ, որ նա նկարել է վերջերս Պարսկում եղած ժամանակ: Նկարահանուած քանց է առաւտեան ժամը 10-ից մինչև երկուսիս 6-ը: —Խմբագրութիւնն ստացաւ Նար-Դուի «Սպանուած աղանձ» վիպակն առանձին գրքով հրատարակուած: Գրքը տպուած է Բագուում, բողիւս է 124 էջից և գինն է 30 կւ: ՄԵԶ ԳՐՈՒՄ ԵՆ ԴԱԶԱՆՈՒՄ.—Սովն այնքան սասուկացել է կաւառումս, որ շատերը բուռնեցնում են ապրում. քաղցից կոտորուողներն առկա չեն: Մի ամբողջ գիւղում 20 ըուրի գրամ չի ճարուիլ. ժանտախտի պատճառով, անասունների վաճառուքը կըճատուած է, օրից կարելի էր հացի գին ձեռք բերել: Մինչև նոր հունը մեծ կոտորած է նախադասուում: Կարմուկն առանց հունձ ուրի գիւղերում: Այլը կայ, կոպէլ չկայ: ԹՈՒՂԱՍ Բ. ԽԱՂԻՍՏՈՒ ՆՈՐԱԿԻՏ ԸՐԶԱՆԱԿՐՈՒԹԻՒՆԸ — Յայտնի է, որ Զուարթնոց եկեղեցու անկողնների մէջ գտնուած է նաև մի խաղաղական արձանագրութիւն: Ծանօթ է նոյնպէս, որ այն բեռնագրի հայերէն թարգմանութիւնը հրատարակեցին հ. Սանտալանիս և պ. Բասմաշեան: Նոյն թուի ձեռագրի սեմետրիկ ասորերէնով յատկապէս զբաղուած լինելով իմ մէջ ցանկութիւն ծնեց նոյն արձանագրութեան կամ արտահանութիւնը (estampage Abklatsch) և կամ ճշգրիտ լուսակարը ձեռքի տակ ունենալ և կարողալ յանդիպել մի փորձ անել, որովհետև «Արարատ» ի պատասխան այնքան ևս պարզ չէր: Բարձրագուստի հ. Գ. վաղ. Երվանդեան երկրագրական գիտականներին յատուկ և մերոց համար օրինակելով նախաձեռնութեամբ բարեհաճեց ինչ համար մի շատ գեղեցիկ լուսակար հագալ Տեսուելով որ արձանագրութիւնն խաղաղագրական լեզուով է գրուած, իսկայն ուղարկեցին արդի աստու յայտնի խաղաղագրական գր. Լիննալին, և կարգաւորով Զուարթնոց եկեղեցու պատմական անցեալը և ներկայ պեղման ժամանակ եղած դրութիւնը: Այս սոյն արձանագրութեան բանաստեղծական և պատմական ուսումնասիրութիւնն է, որ գիտական ասորագետն այժմ հրատարակել է (տես Zeitschrift der deutschen morgenländischen Gesellschaft 1902. B. 56. Heft. 1. s. 101—115.): Առանձին մի ուսումնասիրութիւն հրատարակել է արձանագրութեան մասին նաև պ. Բասմաշեան La stèle de Zouarthnotz վերագրով (տես. Recueil XXIII. 1901), սրի արժէքի մասին գր. Լիննալին հետեւեալն է ասում. «Հնդկական (պ. Բասմաշեան)

յանդիպել և անթոյարտելի (unzulässig) մի քայլ է անում, փորձելով մեր օւնեցած տեղեկութեանց այս շրջանում արձանագրութիւնն ամբողջովին թարգմանել: Սխալաւոր շատ բացատրութիւններ և ընդհանուր առմամբ միայն ուղիղ տառադրութեանց շարքում կան նաև մի քանի գեղեցիկ և նպատակայարմար դիտողութիւններ: Իմ նպատակս չէ այստեղ «Նոր-Դար»-ի ընթերցողներին ամբողջ յօդուածի թարգմանութիւնը տալ (*), այլ նրա էությունը միայն. այս պատճառով ես անցնում եմ բեռնագրիս ամենակարեւոր մասի՝ անէծքի ձևի թարգմանութեան, օրը 31—45 տողերում է ամփոփուած. 31) Ռուզաս Արգիտիսի օրդին / աւսում է. ով այս արձանագրութեան / անհաշիւ, / ով նրան տեղափոխել (մօտաւոր իմաստը) / 35) ով այն հողատակ անէ, / ով այն շուրը ձգէ, / ով սխալաբար պնդում է. / «Ես եմ այդ կանգնեցել», ով / անունը (այսինքն, իւր անունն արձանագրել) խանգարէ, իւր / 40) սեպհական անունը դնէ, լինի նա / ոմն Բիւսիայից, լինի նա / ոմն Լուրիայից, Խալիս / Տէքսթաւ Արդի-նիս, (բոլոր) աստուածները / երակի թէ նրա անունը, նրա / սերունդը նրա յաջորդներին աշխարհից վերացնէ: Անէծքի այս ձևն ամենափայլուն ապացոյցներից մէկն է ասորեանայինների քաղաքակրթական այն ազդեցութեան, որը հաղորդագրութեան զարգացումով այսքան որոշ կերպով աչքի է ընկնում Ասորեանալեւալ Գ. Ի. և Սաղմանասար Բ. Ի. օրերից: Այս ժամանակները են փոխառում խաղաղ ասորական դրութիւնը Ռուզաս Բ. Ի. Արգիտիսի Բ. Ի. օրդին, Ռուզաս Ա. Ի. թուր, որը միայն վերջին տարեկան շնորհիւ գր. Լիննալին պատմութեան ծանօթ գրքում, Ուրարդու-Բաղդալի ամենաշնամուր տիրապետներից մէկն է: Ի. Ի. տիրապետութիւնը միայն ցոյց է տալիս որ Ռուզաս Ա. Ի., Սարգիս Բ. Ի. այս եռանկուն հակառակորդի ժամանակ, խաղաղ ոչ միայն շրջանակներին, այլ նոյն իսկ նրան շրջապատուողներին: Ռուզաս Բ. Ի. իշխանութիւնը տարածուած էր Գորուտաց լեռներից, Սփրատըց մինչև Կապադովկիա և Ալեքսանդրապոլի ու Լարսի կողմերը: Արձանագրութիւնն զբաղուած է Ռուզաս Բ. Ի. աշխարհում և գր. Լիննալին կարծիքով այնպիսի, որ մի ժամանակ խաղաղ պաշտաման տեղիք են ունեցել, ինչպէս որ նա նման շատ տեղերի վրայ արդէս աստուածի է եղել (տես Religions geschichtliches aus Kaukasien und Armenien. Archiv f. vergleichende Religions wissenschaft III s. 1. ff.): Ես սխալ է համարում պ. Բասմաշեանի այն կարծիքը, որ իբրեւ նա Բալթիւրալից է վարդապատութեամբ պարզել գոյութիւն անհրաժեշտ ապացոյց է համարում նա իւր ասածին: Եթէ Լիննալինից արդի մէջ տեսակէտ եկանաւ լուրի, դա ևս անփոխելի պապայայ կըլինի խաղաղաց այդ կողմերում բնակուելուն: Եթէ յիշողութիւն ինչ չի խաբում, եման տեղի շատ և օրոշ կարելի է նշմարել Օշակալից հարաւ-արեւմտեան կողմը: Բասմալի ժայռու արեւմուտ: Ինչպէս հայաստանի այլ տեղերում, եոյնպէս և այստեղ ներսէ Զիւրաբի հաւանականաբար գործածել է հին խաղաղական շրջանցի տեղի: Վերջիւսի ուղղութիւնից է. կարուած է քաղաքական կամ Բասմալի խաղաղաց ժամանակ իրաւուն կոչուելը: Ի. Բ. Ի. Գորուտից և Սալի յայտնել են նոյնպէս իրենց կարծիքները նրապիտ արձանագրութեան մասին (տես Verhandl. d. Berlin. ausl. rop. Ges. 1901, s. 222—26): Թ. ԹՈՒՂԱՍ ԶԱԼԸ (Գրեմանիս):

* Եթէ հետաքրքրական է, կարող եմ թարգմանել և ուղարկել:

իւր նկատողութիւնը շանքը, Չեմբերլէնին
լէշը պատասխանելով։ Այն ժամանակ
իր խորհուրդները հարձաւ Չեմբերլէնին և կատա-
նայական հասգիստ կերպով առաց։ «Ես
չմօծ ուղղում եմ ասել, որ պատուելի
եստովմէնն անամօթ ստախոս է»։ Նըա-
ից պահանջուեց, որ իւր խօսքերը յետ
ունենի, Դիլլոնը մեծօրէն, Սուտի պատ-
մամուրներէ ժողովը 200 ձայների մե-
ծամասնութեամբ որոշեց զրկել նրան
կարամբանտի նիստերէն մասնակցելու
բաւունքից որ չաքած ժամանակով։

ՀԱՐԱՐԱՇԻՆ ԱՖՐԻԿԱ

«Berliner Tageblatt»-ի ասելով, դու-
րոր Լայպզը մի զբօսցատրութեան ժա-
նանակ ասել է, որ ներգաղթում մեծա-
սահմանութիւն թիւեմամիտ բայլ է հա-
տարում լորդ Մետտլենի ազատ արձա-
նութիւն։ Ի հարկէ, այդ մեղադրանքը բոլո-
րովն անարդարացի է. Դիլարէլը Մե-
տտլենին ազատ արձակելով պարզապէս
պայցանցել է, թէ բռնիներն ինչպէս են
կատարեալագոյն և թէ ինչպէս պէտք է
կատարեալագոյն։ Բոէր բոլոր զօրավարները
իսթայն որոշել են խիստ միջոցներ
զիջելով. վրէժառութիւնն անժառնօթ է

Типографія А. И. Петрова, Голов. пр., № 12 Телефон, № 387